

ДУХОВНІСТЬ ЯК СМИСЛОЖИТТЄВА ЦІННІСТЬ. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

© Уханкіна В., 2008

Наведено осмислення поняття духовності у філософських концепціях ХІХ–ХХ ст. Духовність постає як смисложиттєва цінність у співвідношенні до понять вітальність, прогрес, досконалість. Зосереджена думка про відродження духовних начал людини і необхідність синтезу життєвості і духовності у моральнісному ствердженні людства.

Ключові слова: дух, духовність, смисл життя, досконалість, прогрес, вітальність, духовне буття, духовні цінності, духовна реальність.

Valentyna Ukhankina. Spirituality as lifesense value. To the problem of defining notion.

To the problem of defining notion. In this article we have show the transformation of the concept of spirituality in the phylosophic conceptions of the 19–20th centuries. Spirituality appears like lifesense value in the correlation of such concepts as vitality, progress, perfection. The idea of the revival of spiritual human principles and the necessity of the synthesis of vitality and spirituality in moral realization of a person is expressed.

Key words: spirit, spirituality, sense life, perfection, progress, vitality, spiritual existence, spirituals values, spiritual reality.

Єдина можливість надати своєму буттю який-небудь смисл полягає у тому, щоб підняти своє природне ставлення до світу до рівня духовного.

А. Швейцер

Змінюється світ. Змінюється ситуація людського існування. Реальний світ зазнає трансформації на підставі зміни людиною культурно-цивілізаційних параметрів, внаслідок чого людина втрачає природно-еволюційні гарантії сталого існування людства. Зі зростанням можливостей людського пізнання світ людського буття постає більш ієрархічним і типологізованим.

У вітчизняній філософії проблема духовності розглядається у світоглядному, етичному, психологічному та інших аспектах. Серед останніх розробок у річищі вирішення проблеми сенсу життя у його духовних вимірах варто відзначити працю В. Мовчан, яка зосереджує увагу на моральності як підґрунті духовного життя особистості. Основна мета вбачається в “утвердженні людяності як сутнісної якості людської життєвості” [6, с. 250]. На думку автора, головним орієнтиром постає **моральний ідеал**, що створює можливості свого реального втілення. Йдеться про творення справжньої моральності стосунків у всіх сферах людського життя: “**Моральність** – це засіб, завдяки якому людство розширює межі свободи в діяльності творення специфічно людського середовища **духовного життя**” [6, с. 250].

Важливі аспекти категорії духовності осмислені П. Дишлевим. Духовність не зводиться до глуздової пізнавальної діяльності і тому на перший план у системі людських потреб і цінностей висувуються “духовні запити і потреби” [3, с. 41]. На його думку, духовність “полягає в інтенсивних **моральнісних** шуканнях, у прагненні зробити своє життя осмисленим, відповідним обраному високому призначенню в рівні раціоналізації самосвідомості, почуття прекрасного, вірності та служіння істині” [3, с. 41].

Проблему духовності ґрунтовно досліджували у межах Київської світоглядно-антропологічної школи. У центрі її філософування – створення нової **антропологізованої онтології**, в окресленнях якої долається дуалізм матеріального і духовного. Так, у роботах В.Шинкарука

відкрито перспективи філософської реабілітації розмаїття духу, подолання раціоцентризму класичної філософії. Особливість цих досліджень у зосередженні уваги на практично-духовному боці відносин людина – світ, виділення найважливішої передумови особистісного статусу людини – універсальності, яка безпосередньо пов'язана з феноменом духовності. Отже, важливість цього підходу в руслі нашого аналізу вбачається у здійсненні своєрідного переходу від гносеологічного до онтологічного осмислення статусу духовності.

Філософська позиція наступного дослідника цієї ж школи, С. Кримського, вирізняється думкою, що духовність є способом самовибудовування людської особистості. Духовність постає покликанням, що пов'язане з вибором людиною власної долі. “Проблеми нових інтелектуальних стратегій ХХІ століття зникаються з питаннями *нової духовності* та неklasичної раціональності, з життєвоназначущими проблемами сучасної філософії... монадне стає принципом соціально-культурної діяльності та духовності ХХ століття. Вона визначає цінності загальнолюдського в міру його здатності втілюватись в індивідуальних долях людей та етносів” [4, с. 188].

Сучасна дослідниця І.В. Степаненко наголошує на важливості онтологічних та персональних засад формування, розвитку духовності, на ідеї неперервного становлення духовності як “пульсуючого універсуму цінностей і смислів, життєвих здійснень і поразок людини” [7, с. 5]. Визначення духовності набуває ознаки “специфічно людської здатності ціннісно-смыслового ставлення до світу, здатності розрізнати, засвоювати і виробляти цінності і смисли, здійснювати їх інтеграцію і субординацію” [7, с. 56]. Духовність постає і “необхідною умовою виходу за рамки повсякденності, подолання кінцевості, обмеженості свого буття” [7, с. 169]. Новаторством автора є думка про те, що у ХХ ст., окрім успадкованого соціального типу людини, яка “загубилась у соціальному житті”, склався також новий її тип – людина, яка “загубилась у власному житті”. У цьому дослідженні вперше проаналізовано процеси *трансформації духовності* як багатозначного феномена.

Отже, розкриття проблеми духовності у її поліваріантних аспектах в контексті смисложиттєвих цінностей є актуальним для сьогодення, оскільки вона постає творчим призначенням людини і слугує однією з можливостей виходу людства з дисонансів сучасної культури.

Наукові розвідки щодо обраної нами проблеми ще раз свідчать про відкритість пошуків у цій площині, адже буттєва характеристика духовності об'єднує не лише багатогранний досвід минулих поколінь, але й живий і цілісний зв'язок найцінніших надбань попередників з майбутніми, неперервними здобуваннями нових глибинних смисложиттєвих основ. Нові обриси проблеми постають у світлі сучасних глобальних перетворень на родовому і особистісних рівнях. Звідси і неоднозначність визначення як самого поняття “*духовність*”, так і введення його у статус категорії.

Об'єктом нашого дослідження виступає духовність у контексті смисложиттєвих цінностей у східнослов'янській та західноєвропейській філософських парадигмах кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Предмет дослідження: онтологічні та гносеологічні аспекти категорії духовності.

Мета дослідження полягає у встановленні пріоритетів у стосунках “людина-світ” в умовах сучасних соціально-культурних трансформацій; у з'ясуванні нових альтернатив буттєвої вкоріненості духовності людини; у виявленні смислових констант духовності.

В історичному поступі філософської думки наукові розвідки в основному стосувались визначення поняття “*духовне*”. Визначення ж поняття “*духовність*” з'являється здебільшого у роботах філософів східнослов'янської парадигми кінця ХІХ – початку ХХ століття у перехідну епоху, епоху колосальної напруги всіх людських сил на тлі суспільних кризових явищ. Тобто у епоху, що вимагала нових духовних пошуків, переоцінки старих усталених ціннісних орієнтирів. Саме тому нове осмислення симптомів світоглядної кризи цього історичного періоду, загалом, а духовної кризи, зокрема, дасть нам підстави для зіставлення з сьогоденням, допоможе побачити проблему у нових ракурсах для її подальшого вирішення.

Розвиток східнослов'янської парадигми в руслі визначеної проблеми найяскравіше поданий у філософських концепціях так званої Срібної доби (В. Соловйов, М. Булгаков, С. Франк та ін.) – це найглибший приклад спирання на християнські витоки, що значною мірою і відобразилось на

трактуванні духовності як самотворення людини, виходу її в боголюдське буття. Дух постає енергією, яка входить в людину від вищого світу, від Бога. Людина здатна обожитись, але цей прорив може бути здійснений лише постійним духовним подвигом. В.Соловйов пояснив причини занепаду світоглядних принципів західної філософії кінця XIX століття, посилаючись на обрання розсудковості, сухого раціоналізму в сенсі інструмента пізнання. Розуміння ним повноти буття йде від прийняття християнської традиції, через взаємопроникнення в неї. Згідно з вченням В.Соловйова, сила духу виступає відповідною божественним помислам про світ. Наша ж неміч – це аномалія, відхилення з правильного шляху внаслідок гріхопадіння. **Бог** в його концепції – **духовне** осереддя світу, його свобода.

У С. Франка ми віднаходимо споріднену думку: “Я маю досвід духовної реальності насамперед найближчим чином у формі “мого **духовного життя**” як найбільш глибокого і істотного елементу мого безпосереднього самотуття; але у цьому ж досвіді вміщується і усвідомлення мого **торкання духовних реальностей**, що мене перевищують (наприклад, мого “служіння” “істини”, “добру”, “красі”, “Богу” – мого слідування заклику вищих сил)” [8, с.569]. Отже, **духовність** осмислюється як боголюдський стан, процес єднання з Богом, проникнення божественною сутністю. Духовність як уособлення божественної благодаті відкриває джерело нової внутрішньої сили, яка спонукає людину віднайти свої творчі потенції, відродитись заново, стати вільною у виборі на смисложиттєвому шляху. Причина ж виродження християнства у певних історичних реаліях у забутті тієї сфери, до якої апелює християнство, – духовної, і в намаганні втілити його принцип безпосередньо в інші, соціальні сфери суспільного життя. Близькість цієї думки ми вбачаємо у філософській концепції М. Бубера, який вводить поняття “**духовного проникнення**” або “**проникаючого торкання духу**”: “коли сутність осягається у самій глибині реального” [1, с. 285]. Він розглядає дух як співбуття, доводячи це тим, що “лише співучасть у бутті інших живих істот виявляє смисл у підвалинах власного буття” [1, с. 285]. Проте, докладніше розкриття певних онтологічних аспектів цієї концепції потребує на окреме дослідження.

Розвиток людської думки завжди спрямовувався у руслі роздумів про істинність, первооснову буття. На думку С. Франка, “...істинну, повноцінну реальність безпосереднє самотуття набуває, лише оскільки воно пускає коріння у ґрунт іншого буття, ніж воно саме, – у ґрунт **духовного буття**” [8, с. 557]. Мислитель вводить поняття “одкровення духовного буття”, спосіб існування якого знаходиться в трансраціональному проміжку: “воно є одночасно і самоодкровенням самому собі, і одкровенням трансцендентної реальності мені, або...ні те, ні інше” [8, с. 576]. Отже, **духовність** – первинна реальність. Духовне життя, духовний світ людини є вищим щодо інших видів буття, вагомішим і значнішим для нас, ніж емпіричне буття. Духовне буття виступає модальною формою буття, істинною повноцінною реальністю. Тому, де зникає усвідомлення співприсутності, співпричетності **духовній реальності**, там з’являється явище знеособлення особистості, духовного вмирання. Такими є симптоми сучасної техногенної епохи, епохи глобалізації.

З початків свого поступу людина йшла до досконалості. **Досконалість** найчастіше пов’язували, а то й ототожнювали з поняттям “прогрес”, яке змінювало своє смислове навантаження залежно від тих цінностей і ідеалів, що виборювали право на існування. Зазвичай “прогрес” асоціювався з матеріальним добробутом, з індустріалізацією суспільства. Нині таке викривлене розуміння прогресу принесло свої плоди. Антропологічну катастрофу. Втрату ідентичності. Настала Ера “**механічного заковтіння**”, коли лише дехто спроможний повірити у свою унікальну людську значущість [6, с. 30]. Відбувається безобразне технічне вибудовування світу, визначною рисою якого є поява технократичного мислення, що ототожнюється з розсудком, з яким несумісні **Розум, Рефлексія, Любов** до життя у всіх своїх проявах. Живе ж ставлення до дійсності – це образне, духовне, моральне ставлення, а не сухе програмування дій. Це творення життєвих смислів, це живий дієвий процес, який породжує індивідуальності й особистості.

Руйнування “Великих Надій”, породжених “новою релігією”– прогресом, на початку XXI століття досягло ще більших розмірів. Перемогла людина без цінностей, “**розумний егоїст**”. Відбувається нівелювання, деградація, “**усунення людини**” за таким ланцюгом: **особистість – актор – людський чинник**. Якщо у попередніх типах (особистість, актор) людина як суб’єкт

діяльності зберігає ще свою активність, самостійність, самототожність (хоча пам'ятаємо, що актор – це вже людина без цінностей), то “людський чинник” – це вже лише фрагментарне явище. Це все наслідки проблеми, а де ж її витoki? Де ж та фатальна помилка людства?

Християнський філософ Срібної доби С.Н. Булгаков говорив про те, що люди повинні обрати як веління Боже новий категоричний імператив, моральний закон, який “у застосуванні до історичного розвитку наказує нам **бажати добра** у історії і своїми силами сприяти здійсненню добра, наказує, іншими словами, **бажати прогресу**, а не йти услід за ним. Прогрес постає з цієї точки зору **моральною задачею**” [2, с. 80–81].

Суголосний йому західноєвропейський філософ-гуманіст А. Швейцер наполягав на ствердженні “**ідеалів етичного прогресу**” [9, с. 34]. Воля до прогресу, вважав він, вимагає духу перетворень, тобто діяльнісного ставлення до себе і до світу, сприяння духовному і моральному піднесенню людства. Великий гуманіст говорив про значення для культури загалом трьох видів прогресу: прогресу пізнання і практики, прогресу залучення людини до суспільства та прогресу духу. Безпосередньо пов'язаними з ними виступають ідеали: людини, соціальної і політичної єдності, релігійно-духовної єдності людства. Прогрес постає як звільнення і відривання від влади природи. Природа опиняється в підпорядкуванні машині, яка виявляється тим життєвим феноменом, де губиться самоусвідомлення, а залишається лише матеріальна несвобода і напруга. Тіньовий бік прогресу пізнання обертається матеріальним і духовним свавіллям. Втрачається здатність творення цінностей життя самої людини. Тому і вихід з цієї ситуації абсурду – боротись за ідеал людини, яка має залишатись етичною в глибокому світо- і життєствердженні благоговіння перед будь-якою формою життя: “Я – життя, яке хоче жити, я – життя серед життя, яке хоче жити” [9, с. 217]. Отже, у концепції А.Швейцера поєднуються дві складові буття людини, вітальна і духовна, теоретично обгрунтоване вчення з його практичним втіленням. З одного боку, це надання повноважень безпосередньому життю у будь-яких його формах і проявах, з іншого – етичний, духовний вимір цієї волі до життя.

Саме тому нам видається, що світогляд, який ґрунтуватиметься на ідеях **Благоговіння перед Життям**, зможе подолати кризу культури, що виникла. Адже культура і існує завдяки етичній основі, в якій світ і життя є самоцінними реаліями. Звідси прогрес – це не тільки рух уперед, до нових пошуків, до нових форм і змісту, але й до **Ренесансу у наших душах**. Нам всім необхідно зрозуміти, що “**культура** – сукупність прогресу людини і людства в усіх галузях і напрямках при умові, що цей прогрес слугує **духовному удосконаленню** індивіда як прогресу прогресів” [9, с. 95].

Корені вселенського песимізму у фатальній помилці людства, причина якої – віра в усі види прогресу, окрім духовного. Що ж пропонує етика Благоговіння перед життям? Повне і надійне визначення свого призначення з оцінкою дійсності за мірою власних бажань і надій. Збереження і подальший розвиток життя мислиться як розквіт істинної духовності. Державі і церкві відводиться роль етичних духовних інститутів. Звідси моральність і духовність стають провідними чинниками людського життя.

Отже, сьогодні ми констатуємо перегляд уявлень про сутнісні властивості людини. Етизація діяльності зумовлює, на думку С.Кримського, повернення до християнського витлумачення особистісних виявів духовності (триєдність Віра – Надія – Любов – як базис для розуміння духовності). “Феномен утвердження **етичної духовності**, моральної політики і морального світу є характерною рисою соціально-історичного прогресу в ХХІ столітті...на порядок денний нашого часу знову ставиться ідеал мудрості в її етичному витлумаченні. Особливістю такої мудрості є радикальна перевага людських цінностей перед будь-якими інтелектуальними спокусами і вигодами” [4, с. 187].

Згідно з вищенаведеним, нам видається, що саме відмова від духовних цінностей і їхня втрата є причиною сучасного катастрофічного стану людства. Ми часто забуваємо, що, насамперед, є громадянами духовного світу. Духовність як людська сутнісна сила є найголовнішою. **Прогрес** має постати піднесенням людини на вищий щабель її розвитку – **духовний**. Тому сьогодні час згадати і почати відроджувати начала особистісні, передовсім духовні: добра, співчуття, любові тощо, які мають єдиний маршрут дії – життєвий і несуть у собі смисл, стаючи співпричетними ланками буття

людини. Отже, сутність людини у її духовності, підґрунтям якої є моральність, що має стати смисложиттєвою цінністю.

Отже, розвиток слов'янської філософської думки порівняно з західноєвропейською свідчить, що слов'янська ментальність не вичерпується логічним предметним змістом чи раціональним розрахунком, а має глибинні, духовні виміри. Тому ця філософія закликає до перемоги внутрішнього духовного стрижня людської істоти, без якого немає життя, немає істинної повноти буття. Звідси поняття духовності постає внутрішньою енергією переносу зовнішнього існування буття у внутрішній всесвіт людини, у якому вибудовуються будь-які можливі і неможливі “світопорядки”.

Аналіз певних онтологічних і гносеологічних положень філософських концепцій представників східнослов'янської та західноєвропейської парадигм дає нам підстави стверджувати, що поняття “духовність” не можна розглядати відособлено лише як “дух-у-собі”, це позбавляє нас цілісного бачення. Людська співпричетність світу вимагає від людини свідомого налаштування на щоденне духовне удосконалення як самої себе, так і світу навколо себе, що і визначає цілісне розуміння проблеми. Життя отримує право на істинність завдяки духовності, тому на перший план має вийти потреба людини здолати саму себе як винятково природну істоту і все більшою мірою реалізувати себе як істоту духовну. Можливо, поєднання життєвості і духовності, підставою якої є насамперед моральність стосунків, наблизить нас до гармонійного здійснення людини у світі і є виходом з “духовного вакууму”, в якому знаходиться сучасна культура внаслідок сучасних процесів глобалізації. Це має розширити межі простору і часу буття особистості, занурити її у власний всесвіт (для-себе-буття) і разом з тим залишатися відкритим для наповнення, взаємообміну з іншими загальнолюдськими смислами (буття-для-іншого).

Поняття духовності, складовою якого слугує моральність, стає невід'ємною ланкою співбуття людини і виступає в цьому тлумаченні як смисложиттєва цінність. Наукові розвідки у цій площині залишаються відкритими, адже соціокультурні трансформації призводять до усвідомлення появи нових смислових компонент, вибудовування різноманітних типів духовності, які потребують докладнішого вивчення для гармонійного співіснування людини і природи.

1. Бубер М. Два образа веры. – М.: ООО “Фирма “Изд-во АСТ”, 1999. – 576 с. 2. Булгаков С.Н. Сочинения в двух томах. Т. 2. – М.: Наука, 1993. 3. Дишлевий П. Про зміст категорії “соціальне” // *Філософська думка*. – 2002. – № 6. – С. 36–44. 4. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с. 5. Кутырёв В.А. Человек XXI века: уходящая натура // *Человек*. – 2001. – № 1. – С. 9–16. 6. Мовчан В.С. *Історія і теорія етики: Курс лекцій: Навч. посібник*. – Львів: Б.в., 2005. – 488 с. 7. Степаненко І.В. *Метаморфози духовності в ландшафтах буття*. – Харків: ОВС, 2002. – 256 с. 8. Франк С.А. *Сочинения*. – Минск: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 800 с. 9. Швейцер А. *Благоговение перед жизнью / Общ. ред. А.А. Гусейнова и М.Г. Селезнева*. – М.: Прогресс, 1992. – 576 с.